

Ярослав Пасько

ПАСЬКО Ярослав Ігорович — кандидат філософських наук, доцент, докторант кафедри філософії Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сфера наукових інтересів — соціальна філософія та філософія історії.

СПВІВІДНОШЕННЯ МОДЕЛЕЙ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ ВИМІРІВ ПРИРОДНОГО ПРАВА

Класична філософська проблема співвідношення суспільства і держави постає в контексті інституту природного права та еволюції трьох європейських моделей суспільного розвитку — лібералізму, республіканізму та комунітаризму. У цьому ракурсі простежується специфіка та взаємодоповнюваність згаданих моделей та їх узгодженість з вимірами справедливості, солідарності, моральності та свободи. Автор фокусує увагу на теоретичній концептуалізації та практичному втіленні демократичних ідей у практиці європейської соціальної держави та їх важливості для сучасної України.

Незалежно від тих чи інших суспільних змін існують проблеми, які протягом тривалого часу залишаються базовими для соціально-філософського аналізу. Висвітленню таких стрижневих тем присвячені численні статті та монографічні дослідження. Втім, попри інтелектуальні суперечки, дискусії, системний аналіз різноманітних аспектів багатьох фокусних проблем так і залишаються нез'ясованими. Саме до таких вагомих проблем належить теоретичне та практичне співвідношення між базовими моделями громадянського суспільства та соціальної демократичної держави.

Протягом XIX-XX століття з'явилися численні розвідки, які торкаються передусім соціологічних та політологічних вимірів функціонування цих інститутів окремо та у взаємодії, починаючи з відомої праці Дж. Форда «Втеча від злиденності» та закінчуючи останніми розвідками Д. Шапіро, що присвячені соціальним та символічним контекстам інтеракції суспільства та держави в європейській ретроспективі. Українська наука до недавнього часу залишала поза увагою як аналіз держави загального добробуту (Welfare State) так і феномен громадянського суспільства (Civil Society). Лише після здобуття незалежності в Україні посилювався інтерес до проблематики громадянського суспільства. Варто виділити роботи А. Карася, І. Паська, А. Колодій, В. Рябчука, С. Грабовського, В. Андрущенко та деяких інших. В останні роки з'явилася низка досліджень, переважно правового та політичного характеру, з проблематики соціальної держави. Заслуговують на увагу роботи О. Скрипника, П. Кравченка та Ю. Павленка, які піддають аналізу соціально-філософські виміри держави. Втім, європейська традиція виникнення та розвитку цих феноменів у контексті еволюції інституту природного права досліджена недостатньо. Мета пропонованої статті полягає в тому, щоб акцентувати проблему виникнення і філософської концептуалізації співвідношень версій громадянського суспільства і держави в контексті еволюції інституту природного права. Відтак об'єктом розгляду є аналіз моделей громадянського суспільства та соціальної демократичної держави, що пов'язані з теоретичними етапами усвідомлення їх сутності. Виміри соціальної держави та громадянського суспільства у ракурсі встановлення їх витоків та розвитку виступають предметом аналізу.

У цьому контексті неможливо зрозуміти складність та суперечливість дискусій щодо вимірів соціальної держави і громадянського суспільства в XIX-XX столітті, не усвідомлюючи підвалин виникнення цих феноменів, пов'язаних з тривалою історичною традицією природного права. Ідея природного права (Natural Law) виникає в добу античності та середньовіччя, змінюючись під впливом історичних обставин в добу Нового Часу. В історичному плані природний стан логічно передуює соціальному та політичному життю та маніфестує себе як стан, в якому люди жили ще до створення суспільства і держави. Саме з концепції природного права були виведені філософські підвалини прав людини, базові моделі громадянського суспільства,

що зумовили розвиток сучасної демократичної соціальної держави. У цьому ракурсі проблема взаємовпливу держави і громадянського суспільства, починаючи з античності, істотно вплинула на розвиток європейської цивілізації в цілому, сприяючи вирішенню цілої низки соціальних проблем. Починаючи з XVIII століття, теоретична дискусія зосереджується навколо проблеми справедливості, яка є переважно питанням соціальної практики та її потреб у специфічному концептуальному вигляді контраверсійності різних моделей суспільного розвитку — у вимірі або індивідуальної свободи, або онтологічного виміру соціальної єдності людей. Європейською свідомістю історична дійсність розглядається через базову суперечність ліберального, республіканського та комунітариського напрямків щодо визначення основ демократичної форми соціальності. Перші дві традиції репрезентують принципово протилежні моделі громадянства і, відповідно, два, здавалось би, несумісних бачення суспільного блага (*common good*). Суперечливі напрямки укорінені в інтелектуальній традиції Західної Європи, у системі політичної філософії Давньої Греції та республіканського Риму, у проблемі співвідношення одиничного та загального. Ліберальна, або, як її любляють називати Чарльз Тейлор та Ф. Шапіро, процедурна, теорія розглядає суспільство як зібрання морально автономних індивідів, кожний з яких має власне уявлення про життєве благо для суспільства та держави. Суспільна практика пізнього середньовіччя та Нового часу починається з лібералізації, зі становлення особливої сфери життєдіяльності людей, вільної від контролю держави. Такий стан речей об'єктивно вимагав не тільки визнання наріжного принципу лібералізму *laissez faire*, але й нової соціальної філософії, що передбачає нову роль держави, суспільства та особи. І вихідним пунктом нових взаємовідносин стала нова інтерпретація поняття природного права, в якому за основу береться автономний індивід. Він розглядається як первинна реальність відносно держави і суспільства. З цього випливало, що права індивіда вище прав колективу, а індивідуальність і відокремленість людини — первинні й безумовні, натомість корпоративний зв'язок і спорідненість — вторинні й умовні. Всі юридичні закони і моральні норми створюються людьми, а тому вони в жодному разі не можуть мати статусу об'єктивної істини чи абсолютного добра. Саме в процесі розвитку ліберальної державності утворюється особливе тлумачення закону як суто людського витвору, що «є зовнішнім щодо кожного, він не змінюється, не стежить за індивідуальними атомами, він обмежує їх у своєму русі, щоб гарантувати їм мирне співіснування» [1, с.47]. Функція держави обмежується забезпеченням громадянам правової рівності засобами процедурно справедливого процесу демократичного прийняття рішень у публічній сфері та дотриманням інтересів власників у приватній сфері. Саме через ліберальний вимір громадянського суспільства, через діяльність автономних асоціацій поступово була сформована контрактна модель між різноманітними спільнотами та державою. Поступово європейська модель *societies* починає превалювати над *universities*. Мова йде про розгортання ідеї свободи, що відбувається в площині природного права. У контексті дотримання природного права через еволюцію абсолютизму стверджуються права особи, політичний статус людини-громадянина. Саме суверенна абсолютна влада, втілюючи всю повноту природних прав людини і забезпечує соціальне підґрунтя для всіх верств населення, умовою чого є їхня розумова діяльність. По суті, базовим у ліберальній моделі є соціальний контракт як втілення розумної держави, яка намагається утворити справедливе суспільство через захист прав особи та передусім її власності. Ліберальна модель заперечує комунітариську традицію загального блага, добра, акцентуючи увагу на правових вимірах держави.

Республіканська версія суспільного розвитку історично передувала ліберальній, висуваючи концепцію суспільства як морального співтовариства, метою якого є досягнення спільного блага (*common good*) — онтологічно первинного до окремо взятої особистості. Концептуальний вираз цієї концепції знаходимо у рефлексії Аристотеля щодо чеснот громади, де життя громадян орієнтоване на спільне благо. Вплив аристотелівських текстів на європейську суспільну свідомість та політичний вектор європейської традиції в цілому та республіканської зокрема був дуже вагомим. У цьому контексті варто звернути увагу на думку С. Аверинцева, який слушно стверджує, що «людина Заходу може ніколи не читати Аристотеля, може ніколи не чути його прізвища, навіть може бути переконаним противником того, що пов'язано з його

ім'ям, але все-таки залишатися в певному сенсі прибічником Аристотеля» [2, с.97]. Мова йде про вплив аристотелівської схоластики на європейську свідомість протягом тривалого часу, про аристотелізм як внутрішню форму європейської цивілізації, що сформувала не тільки діалектичні взірці та експлікації «тривіума», що були задіяні в системі середньовічної освіти, але про спосіб мислення, який став певним цивілізаційним кодом інтелектуальної та суспільної культури Європи. Аристотелівська доктрина визначила республіканський вектор середньовічної та, значною мірою, пуританської рефлексії щодо співвідношення держави, громадянського суспільства та особи. Політична філософія виходить з історичного протиставлення *Civitas Dei* і *Civitas Terrena* і у відповідності з таким протиставленням у суспільній свідомості формується амбівалентне ставлення до держави. З одного боку держава створює можливість для організації спільної діяльності у площині виробництва матеріального добробуту та задоволення потреб, без яких людина існувати не може, а з іншого — необмежені матеріальні потреби призводять до боротьби та пригнічення одних людей іншими, і, відповідно, до духовної деградації суспільства, втрати високих моральних чеснот особи. Тому християнська позиція щодо держави тривалий час була стриманою. Квінтесенцією такої позиції була формула католицької церкви, відповідно до якої ставлення до світської влади має бути лояльним, але апатичним та відстороненим. Держава має певну частину божого благословення, але мусить бути підпорядкована церковним інститутам. Стримане ставлення до держави зберігалось в Європі до XIII століття, коли разом з поширенням в суспільстві ідей природного та римського права зароджується теорія абсолютистсько-патрональної влади, яка мала на меті встановлювати закони на підставі власної волі і дбати про високі чесноти підлеглих.

Нова державна концепція виходила з аристотелівської візії, відповідно до якої держава є соціальним інститутом, вкрай необхідним для людського існування. У цьому контексті варто згадати коментарі Томаса Аквінського щодо «Політики» Аристотеля, коли церковний ідеолог практично повністю інтеріорізує концепцію людини «як соціальної тварини». Концепція Аквінського повністю солідаризується і з уявленнями про державу і суспільство, притаманними пізньому середньовіччю, відповідно до цього людина, якщо вона не є твариною або Богом, не може існувати поза державою. «Якби трапилось, що хто-небудь не був би здатен брати участь у громадянському суспільстві, зважаючи на його спотвореність, то він би був гіршим, ніж звичайна особа і був би подібним до тварини. З іншого боку, якщо така людина не має потреби в іншій особі і в державі, то така людина є більше ніж людина, адже вона подібна до Бога» [3, с.76]. У цьому контексті варто згадати думку Р. Гірке, який переконує, що людина може реалізувати себе, тільки існуючи в єдності з державою та церквою, адже вони є історичними втіленнями справедливості. Держава, в його інтерпретації «об'єднує різних за поглядами і переконаннями людей в моральну спільноту і має бути наділена верховною владою» [3, с.56].

Республіканська візія, започаткована Стагірітом та розвинута в Середньовіччі, піддавалася серйозній критиці протягом тривалого часу з ліберальних позицій, але останнім часом ми можемо спостерігати стриману критику і з комунітариського табору. Мова йде, зокрема, про останні теоретичні розвідки професорів С. Шнека та М. Сандела, щодо неможливості довершеного розвитку моделі солідарності виходячи з принципів політичної та громадянської добродійності [5, с.82] (*Republicanism, civil society and civic virtue*). Мова йде про важкість поєднання теоретичного визнання високих чеснот з їх втіленням на практичному рівні. Високі інтелектуали звертають увагу на те, що в останні століття лише в Америці, і то лише частково, були маніфестовані високі етичні чесноти та ідеали у форми державних інститутів, орієнтованих на милосердя, справедливість та традиції моральності.

Попри чисельну критику республіканський напрямок натомість має в останній час стриману прихильність і з боку деяких відомих ліберальних мислителів. Зокрема Дж. Роулз на конференції в Католицькому університеті (жовтень 2005) у ході дискусії погодився з проф. Макліном у тому, що не можуть існувати ніякі умови, які б звільняли особу від зв'язків та відповідальності перед конкретним співтовариством. Республіканська версія на теоретичному рівні стверджувалася через концептуалізацію ідей Аристотеля, Макіавеллі, Монтеск'є, Руссо, представників Шотландської школи. Поступово з'являється синтезу, здавалось би,

суперечливих ідей: поєднання ідей республіканської традиції з ідеями комунітаризму та навіть ліберального індивідуалізму у площині визнання правової та соціальної держави, яка має забезпечити розподіл влади, добробут та певні економічні та соціальні гарантії життя громадян.

У площині соціально-історичної практики республіканська ідеологема була втілена в пуританській моделі розвитку. Як відомо, пуританська модель започаткована колоністами Нової Англії. Пуританська традиція не визнавала розподілу між державою та церквою, між цивільними чеснотами та персональною моральністю, намагаючись актуалізувати важливість і первинність релігійного фактора як чинника високої етичності, наголошуючи на пріоритеті публічної сфери над приватною. Розмірковуючи над республіканською моделлю взаємовідносин громадянського суспільства і держави, Дж. Адамс у роботі «Захист Конституції Сполучених Штатів» стверджує, що публічні чесноти не можуть існувати в державі без приватної сфери, адже публічні чесноти становлять лише визначальну основу державного устрою. Водночас, саме публічні інтереси, цілі, чесноти та виміри відкритості, гідності, славетності та моральності, за переконанням відомого політичного діяча та філософа, мають проникнути в серця людей завдяки публічній сфері, завдяки ідеалам республікалізму, адже в іншому випадку мова не може йти про республіканський устрій, що стверджує ідеали свободи [6, с.22]. Така концепція передбачає наявність вищої істоти для всіх приватних починань. У такому контексті особа має завжди нехтувати своїми приватними інтересами, коли вони не узгоджуються з цілями суспільства в цілому і суперечать правам громадян. У цьому плані думки Дж. Адамса є близькими до теоретично більш пізньої візії Г. Арендт щодо співвідношення публічного та приватного.

Дж. Адамс репрезентує типову американську позицію щодо взаємозв'язку античної традиції громадянських чеснот (призначення людини — Поліс) та пуританської традиції, яка, зберігаючи традицію високих моральних чеснот, намагається осучаснити її. Проблема дотримання високих моральних імперативів, як свідчить пуританська практика, завжди була нелегкою. Близький друг Дж. Адамса, славетна постать в американській історії Е. Герри, згадуючи свій виступ на муніципальних заходах у Філадельфії у 1787 році, звертає увагу на занедбання моральних та релігійних чеснот, руйнування підвалин громадянського суспільства в цілому. Наголошуючи на аморальності та фарисействі значної частини суспільства американський учений та громадський діяч звертає увагу на необхідність законодавчо на рівні штату закріпити дотримання благочестя та моральності як чеснот, що гарантують та забезпечують людську свободу і мають стати запорукою позбавлення гріхів та суспільного аморалізму [7, с.88]. На переконливу думку автора цих слів, позиція зневаги до релігійних текстів Священного Писання, вияви дефіциту моральності, кримінальні дії, які мали місце в Новому Світі протягом тривалого історичного періоду, є небезпечними для громадянського суспільства та демократичної держави і мають бути подолані утвердженням республіканських чеснот, якими на його думку несправедливо нехтують.

Було б помилковим вважати, що пуританська модель протягом свого розвитку акцентувала увагу лише на релігійних та моральних чинниках. У сучасній інтерпретації моральні та релігійні чесноти в багатьох пуританських країнах на публічному рівні обмежуються, поступаючись місцем принципам формальної демократії, справедливості, плюралістичним чеснотам мультикультуралізму — толеранції, дотриманню приватності та поваги до закону.

У сучасному європейському суспільстві ми можемо спостерігати зближення ліберальних та республіканських тенденцій розвитку в площині поваги до абстрактно-правових формальних критеріїв, у межах пошуку нових форм солідарності та відповідальності за долю громадянського суспільства та соціальної держави.

У цьому контексті в багатьох країнах на тлі розчарування сучасними секулярними процесами — духовним занепадом, суспільною деградацією, втратою багатьма державами своїх соціальних функцій — посилюється інтерес до різних форм комунітаризму, які на думку багатьох інтелектуалів можуть бути найкращим втіленням загального блага. Розглядаючи специфіку цієї моделі, варто зважати на те, що попри спорідненість комунітарного та республіканського напрямків у творенні та зберіганні певних моральних та релігійних чеснот,

можемо говорити про певну різницю в позиціях. Історичним втіленням цієї різниці можна вважати пуританську та аграрну модель взаємовідносин суспільства і держави. Якщо пуританська модель акцентує увагу на міцності правового поля, закону, вищості центрального та єдиного публічного авторитету, вертикальній ієрархії, ствердженні добродійної поведінки, то аграрна модель наголошує на первинності освіти, важливості поваги як до локального, так і до глобального авторитетів, горизонтальному плюралізмі та розвитку високих чеснот у членів громади. На відміну від протестантської, що використовує зовнішні механізми покарання, аграрна модель спирається на внутрішні імперативи людини. Аграрна модель передбачає існування людей у самодостатніх маленьких спільнотах (communities) — господарствах, які історично існували в ідеальному контексті громадянського суспільства. Громади в традиційних суспільствах виконували дуже важливі освітні функції, формували у членів спільноти необхідні якості для існування в громадянському суспільстві — виміри солідарності та відповідальності. У маленьких колективах плекались високі форми етичності та взаємоповаги. На відміну від пуританської моделі, релігія тут сприймається як приватна справа кожного. Її значення та роль підтримувалась у родинному колі, але не нав'язувалась інструкцією.

Вагоме значення освіти у формуванні моральних чеснот мало своє підґрунтя в самому аграрному вимірі існування. Саме інститут освіти виконував функції формування людини — її внутрішніх моральних якостей та цивілізованості, яка передбачає необхідність зважати на вагомість інтересів інших людей, інших законів та інституцій. Цивілізованість як вимір життя громади, примушуючи до дисциплінованості, готувала людей до участі в державному управлінні. Саме в локальних спільнотах людина привчається діяти морально, не зазнає роздвоєнь, непевності, фарисейства, внутрішньо спонукаючись до розуміння морального закону, пов'язаного з входженням у поле, як справедливо зазначає А. Лой, культури розуму [8, с.128]. Саме моральнісна культура локальних спільнот формує внутрішнє самоналаштування людини на гуманне ставлення до іншої людської істоти. Тут моральність збігається з цивілізованістю. У межах цього підходу формувались виміри толеранції та поваги до приватного життя кожної особи.

Якщо пуританська модель історично була орієнтована на північні країни (передусім Британію), то аграрна модель має свої витoki на американському півдні. Свого часу Томас Джефферсон та Патрік Генрі репрезентували кілька різновидів цієї моделі. Не деталізуючи ці версії, вкажемо на головне: комунітарна аграрна модель — це передусім цивілізація вільних власників, або, в американській трактації, вільних фермерів (yeoman farmers). В історичному контексті аграрна республіканська Вірджинія є кращим втіленням духу свободи, високих громадянських цінностей та чеснот. Саме цей американський штат репрезентує найідеальніше поєднання міцних локальних спільнот та вільних господарств, у яких принцип домінування приватної власності стверджувався не тільки на теоретичному, але ніколи не піддавався сумніву і на практичному рівні. Саме тут був запропонований «Біль про права», де зберігається незалежність громадян і локальних спільнот від централізованої влади, їх право на власний спосіб життя, включаючи право носити зброю. Було б помилковим вважати, що комунітаризм та його різновиди пов'язані лише з Американською Північчю. Хибність такої думки була очевидною навіть наприкінці XVIII століття, про що свідчать історичні факти ратифікації Американської конституції 1787 року, де комунітарно-аграрну модель співіснування громадян і влади підтримали навіть депутати, опозиційні до прийняття конституції.

Підсумовуючи наші міркування стосовно аграрної моделі, варто зазначити, що вона є більш відстороненою від публічної сфери. Пуританська модель громадянського суспільства постійно розширює простір публічного ствердження, а аграрна є більш зануреною в приватний контекст громадянського суспільства, що створює підґрунтя та виправдовує подальше публічне ствердження. Держава за такої моделі є креатурою громадянського суспільства. Відповідно, держава тут слугує суспільству і не може бути інструментом для втручання в його дії. Для теоретичного виміру комунітаризму є очевидним, що людина потребує справжньої комунікативної спільноти, громадянського суспільства та правової допомоги держави, яка має законодавчо закріпити умови міжлюдської взаємодії. Утворення комунікативної спільноти, у

свою чергу, потребувало духовної близькості та солідарної єдності. Поступово на практичному рівні в європейських середньовічних містах стверджуються виміри комунікативної згоди серед представників споріднених груп, солідарність та злагода між різними групами та спільнотами як необхідна умова збереження органічності державного утворення. Усвідомлюючи спільну природу блага, представники спільноти утворюють демократичну форму соціальності — засобами поширення солідарності та доповнюваності. В історичному ракурсі в добу пізнього середньовіччя у вимірах природного права зароджуються секулярні виміри політичного та державного життя, які усвідомлюються суспільством як морально-позитивні види діяльності, що узгоджуються з помислами Бога щодо людської діяльності. Мова йде про формування нового типу державного устрою, який певною мірою намагався синтезувати суперечливі суспільні погляди з соціально орієнтованими егалітариськими вимогами, що були сформовані в цю епоху. Саме в цей час у суспільному житті Європи актуалізуються складові ліберального і комунітариського мислення, правової та соціальної держави, які пов'язані з історичними вимірами природного права (Natural law) і без яких неможливо уявити європейську цивілізацію в цілому. Ці надбання стали частиною інтелектуальної спадщини Заходу, обмеживши вплив тиранії та насилля князівських держав загального блага та акцентуючи увагу на ствердженні модерних принципів демократичної соціальної держави — справедливості і контракту.

Поступово в Західній традиції все більше утверджується думка, яка історично корелюється з теоретичною рефлексією Аристотеля та Аквінського: виміри тиранії та свавілля суперечать не тільки божій санкції, але й принципам здорового глузду, справедливості та природного ладу. Вдосконалюється гуманістична владна модель, за якої правитель має узгоджувати свої дії як з правовим ладом, так і з моральними вимірами: вимірами суспільної справедливості, що мають стати визначальними для державної влади. У теоретичному плані ця модель чудово віддзеркалена в І. Канта, Г. Гегеля, представників Шотландської школи, у теоретичній традиції комунітаризму (від А. Токвіля до Дж. Макліна), а на практичному — у ствердженні демократичних ідей у Старому і Новому Світі [9, с.5].

Комунітариський напрямок фокусує увагу на вельми важливій проблемі сучасності, коли все складніше представити соціальне життя в термінах публічної сфери, віддзеркалити часткові інтереси як суспільні і як такі, що мають визначати суспільне благо. За сучасних умов скорочення публічної сфери вимагає від суспільства знаходження нових форм солідарності. Тому відповідний напрямок намагається поєднати кращі ліберальні та республіканські традиції за допомогою концептуальних та інституційних засобів, що узгоджуються з європейською публічною та приватною традицією партнерства, громадянського суспільства та соціальної демократичної держави. Мова йде про створення нової реальності взаємовідносин суспільства та держави, у відповідності з якою держава правовими та соціальними засобами сприяє діяльності громад, що приводить до актуалізації та поступового вирішення проблем, пов'язаних з політичною, економічною та соціальною свободою. Нова реальність пов'язана також з європейським контекстом дотриманням державою людських прав, у тому числі права на власність та соціальне забезпечення найбільш злидених верств населення. Перші комунітаристи досить скептично ставились до соціальної держави, але поступово під впливом європейської теоретичної рефлексії та соціально-історичної практики все тісніше співпрацюють із соціальною державою, щодо розв'язання проблеми справедливості, гармонізації вимірів свободи і рівності, публічності та приватності, лібералізму та комунітаризму. І тут вагому роль усе більше відіграє інститут держави, який, зберігаючи кращі надбання минулого, адаптується до мультикультурного сьогодення. Найкращим історичним втіленням такої розумної соціальної держави можуть бути сучасні Скандинавські країни, Німеччина (попри всі складнощі) та країни Бенілюксу.

Таким чином, названі напрямки (ліберальний, республіканський та комунітариський) віддзеркалюють тривалу еволюцію європейської традиції в напрямку синтезу різних версій громадянського суспільства в контексті їх узгодженості з вимірами соціальної демократичної держави. Перелічені моделі громадянського суспільства мали свої витоки в інституті природного права, впливали на його розвиток, вдосконалювали його. У процесі еволюції

європейської традиції актуалізуються виміри моралі і права, публічного та приватного, свободи й несвободи. При цьому фокусною у взаємовідносинах держави і громадянського суспільства залишається проблема справедливості, яка вирішувалась у залежності від того чи іншого історичного контексту. У відповідності з ним у європейських суспільствах стверджувались базові принципи цього поняття, які ми знаходимо, зокрема у Дж. Роулза — принцип рівної базової свободи та принцип відмінності, що мають бути суміщені з вимогами рівного доступу осіб до різноманітних суспільних благ. Врешті-решт в основі цього підходу лежить принцип справедливості як чесності, у відповідності з яким і мають оцінюватись інститути держави і громадянського суспільства. Повністю цей принцип ніколи не був втілений в життя, але людство протягом тривалого часу пропонує версії вирішення цієї проблеми. На різних етапах історії домінували як ліберальні, так і комунітариско-республіканські виміри взаємовідносин між громадянським суспільством та державою. Сучасна доба намагається знайти розв'язання цієї проблеми в площині формально-правової рівності, у мультикультурному діалозі, у синтезі складових соціальної та ліберальної держави.

На межі тисячоліть вперше як на теоретичному, так і на практичному рівнях стверджується нова ідея правової соціальної держави, яка має сприяти різним моделям громадянського суспільства через втілення справедливості і загального блага як органічного цілого. Витоки цієї ідеї слід шукати в пізньому середньовіччі, де принцип загального блага (*bonum commune*) безпосередньо пов'язувався з ідеєю соціальної справедливості та в європейській традиції дотримання людських прав і свобод, які, спираючись на визначені моделі громадянського суспільства, мають бути вищими від усіх форм клієнтельного підпорядкування.

Йдеться про державний устрій, що органічно узгоджується з абсолютною справедливістю і є втіленням свободи, адже суперечить протилежному державному дискурсу несвободи, згідно з яким державною владою громадяни розглядаються як неповнолітні діти, якими вона має опікуватись, а з іншого боку — переслідується лише корисливий інтерес, через який суспільство потерпає від свавілля, втрати гідності та соціального статусу. У цьому контексті є неприпустимим, як це було в Україні, коли суспільна свідомість розглядає будь-який режим, в якому монарх переслідує загальне благо через опіку над власними підданими як справедливий, адже це суперечить європейському контексту цивілізованості, демократії та свободи. Разом з тим у перехідному суспільстві є природним протиставлення різних форм управління державою — формою, що випливає з природного права та формується на базі суспільної угоди або соціального контракту, та соціально спотвореною формою деспотизму та клієнтельної моделі співіснування держави і суспільства. У межах зіткнення європейських дискурсів свободи і несвободи українському суспільству необхідна раціональна держава, що є втіленням справедливості та закону. Тому європейський досвід різних моделей співіснування держави і суспільства може бути дуже корисним для різних частин України, що довгий час потерпали від певної цивілізаційної ізоляції.

Література

1. Манан П. Интеллектуальная история либерализма. — Київ, 2005.
2. Аверинцев С. Риторика и истоки европейской культурной традиции. — М., 1996.
3. Жильсон Е. История христианской философии в Средние века. Глава III. Фома Аквинский. Выпуск 2. Наследие Средневековья и современная культура. — СПб., 2000.
4. Schneck S. Models of Civil Society in the framing of the U.S. Republic 1781-1789., 2002.
5. Adams J. Defense of the Constitution of the United States. — Washington., 1912.
6. Gerry E. Democracy and the citizen: Dignity and crisis of Contemporary politics in America. — Washington, 1914.
7. Лой А. Моральність як чинник цивілізованості та культури: концепція Іммануїла Канта. — Київ, 2004.
8. Mcklean G. Philosophy and Civil Society: its nature, its past and its future. — Washington, 2003.

Надійшла до редакції 10.01.2006 р.